

DOKUMENTA

Dr IVANA DOBRIVOJEVIĆ, naučni saradnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

PRILOG PROUČAVANJU DRŽAVNE REPRESIJE NA SRPSKOM SELU 1949. GODINE*

APSTRAKT: Povod za objavljivanje rada jeste priređivanje Zapisnika sa sastanka Sreskog komiteta KPS Pančevo održanog oktobra 1949. U uvodnom izlaganju autor se osvrće na agrarnu politiku KPJ i prilike koje su vladale na srpskom selu u periodu 1945–1953.

Odmah po dolasku na vlast, čelnici Komunističke partije su otpočeli sprovođenje agrarne politike koja je trebalo da doprinese slabljenju individualnih gazdinstava, transformaciji vlasničkih odnosa i preimućtvu socijalističkog sektora u poljoprivredi. Ipak, ovakva politika je, naročito u prvim mesecima po oslobođenju, bila u direktnoj suprotnosti sa težnjama seljaka, glavnih učesnika rata i nosilaca revolucije kojima je, što zbog višegodišnjeg vojevanja, što zarad učvršćivanja novog režima i proširivanja uske osnovice vlasti, trebalo dati izvesne kompenzacije. Stoga je iz političkih i ideoloških razloga, mnogo više nego socijalnih, doneta odluka da se zemlja oduzeta agrarnom reformom, umesto na večno uživanje, kako je to najavljivao Moša Pijade marta 1945,¹ preda seljacima u vlasništvo.² Agrarna reforma, kao početni i prividan ustupak siromašnom seljaštvu, označila je i početak ekonomskog, ali i političkog obračuna sa imućnim seljačkim domaćinstvima – „kulacima“ i „špekulantima“ kojim su smatrani glavnom kočnicom zamišljene socijalističke transformacije. Reforma, međutim, ne samo da nije rešila nagomilane socijalne probleme na agrarno prenaseljenom srpskom selu, već ih je dodatno produbila, budući da je slabljenje imućnijih doma-

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature*, (177016), koji je finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ *Pred agrarnom reformom*, Borba, 21. mart 1945.

² *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, Službeni list DFJ, 28. avgust 1945. Vlasništvo nad zemljom nije značilo i mogućnost slobodnog raspolaganja, budući da je Zakon sprečavao agrarne interesente da u prvih 20 godina dobijeno imanje razdele, prodaju, založe ili daju u zakup.

ćinstava i krnjenje većih poseda značilo i početak unazađivanja poljoprivredne proizvodnje i njenog postepenog vraćanja u prirodne okvire.

Nerealna ekonomska politika i preambiciozno zamišljena industrijalizacija mogli su biti finansirani isključivo prelivanjem novca iz poljoprivrede, pa su se na ideološka uverenja i predrasude prema seljaku kao poslednjoj prepreki na putu do konačnog trijumfa socijalizma, nadovezivale i objektivne finansijske nužnosti. Glavni i jedini princip partijske ekonomske politike, definisan odmah po oslobođenju, svodio se stoga na izvlačenje svih viškova sa sela i dodatno snižavanje već dovoljno niskog životnog standarda seljaštva. Obavezni otkup, politika cena kojom je favorizovana industrijska roba, nasilna kolektivizacija, prinudna arondacija, zabrana kupoprodaje obradivog zemljišta, ali i „mobilizacija“ seljaka za rad u industriji predstavljale su samo neke od mera prvobitne socijalističke akumulacije koje su trebale da omoguće nesmetanu industrijalizaciju, uništavanje imućnijih domaćinstava i marginalizaciju individualne poljoprivredne proizvodnje.³ Iako su petogodišnjim planom, kako republičkim, tako i saveznim, predviđene znatne investicije u poljoprivredu,⁴ brojni državni funkcioneri su ovu privrednu granu smatrali sekundarnom delatnošću, a obradu zemlje manje vrednim doprinosom u „izgradnji socijalizma“.⁵

Mada je u prvim mesecima po oslobođenju bilo moguće naći niz ekonomskih i socijalnih opravdanja za uvođenje obaveznog otkupa, pokazalo se da je ovaj vid prikupljanja proizvoda predstavljao puki politički instrument kojim su zemljoradnici primoravani da uz simboličnu nadoknadu predaju državi svoje, uglavnom nerealno procenjene viškove. Otkupne kampanje su poprimale obrise pravih kaznenih ekspedicija, a razrez je, kako je kasnije pisao Milovan Đilas, prikupljan „kao da je reč o tuđem narodu“.⁶ Situacija se dodatno pogoršala od 1947. godine kada su, u skladu sa novim sistemom zaduživanja, seljačkim gazdinstvima žitorodnih regiona količine koje je trebalo predati narezivane unapred – pre setve i pre nego što se mogao znati stvaran ili bar očekivan prinos. Proizvoljne procene otvarale su put brojnim zloupotrebama, a planirane količine su se na sve načine morale otkupiti. Upozorenja lokalnih partijskih čelnika, ali i pojedinih republičkih

³ I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, Beograd 2013, 496–497.

⁴ *Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 30. april 1947; *Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Narodne republike Srbije u godinama 1947–1951*, Službeni glasnik Narodne republike Srbije, 5. juli 1947.

⁵ V. Izlaganje Mijalka Todorovića na Drugom plenumu CK KPJ održanom 28–30. januara 1949, B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić, *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, Beograd 1985, 81–82.

⁶ M. Đilas, *Vlast*, London 1983, 64.

rukovodilaca (Blagoje Nešković, Jovan Veselinov) da žita jednostavno nema, nisu mogla ubediti savezno rukovodstvo.⁷ Kako je u strogo centralizovanoj partijskoj državi svaki disonantan ton smatran „oportunizmom“, nije bilo druge nego da predsednik vlade Srbije Blagoje Nešković „zaboravi“ na svoja razmišljanja koja je iznosio na Politbirou,⁸ uputi se u Vojvodinu i lokalnim partijskim čelnicima gnevno i gotovo islednički, ponavljajući isto- vetne optužbe i fraze o „oportunizmu“ i „kulačkoj politici“ koje je i sam bio prinuđen da sluša u CK KPJ, stavi do znanja da se otkupne obaveze, na sve moguće načine, moraju izvršiti.⁹ Držanje Blagoja Neškovića i čitavog srpskog republičkog rukovodstva tokom proleća 1947, trasiralo je put politici koja će uglavnom ostati nepromenjena sve do 1955. godine. Zamerke na zvaničnu politiku i ukazivanje na teškoće sporadično su iznošene na sastancima sa vodećim saveznim čelnicima, koji su ih, po pravilu, odbacivali. Sporadična neslaganja, međutim, nikako nisu značila, niti su mogla značiti, i spremnost da se odstupi od državne politike, budući da su se savezne direktive, prema shvatanjima tadašnje srpske političke elite, ipak morale odlučno, bespogovorno i beskompromisno sprovoditi. „Mi vršimo otkup nekoliko godina“, govorio je Petar Stambolić na Drugom plenumu CK KPJ, „ali uvek, svake godine, moramo slati komisije na teren da se utvrdi prinos, jer je procena prinosa dole uvek niža. Odozdo nas zapljuskuje talas oportunizma. Ima i takvih pojava da čim dođe plan kaže se: „Ne možemo, veliki je“. Ali, sa druge strane... ako mi stavimo primedbe, onda se upotrebe vrlo teške reči u Saveznom ministarstvu trgovine, teže od oportunizma, posle čega sledi odgovor: „U redu, idemo otkupljivati“.¹⁰

Republičke vlasti i pravosudni organi nisu imali previše sluha za uveravanja seljaka da, zbog slabih prinosa, nisu u mogućnosti isporučiti tražene količine poljoprivrednih proizvoda.¹¹ Neposlušni su pozivani na odgovornost, uglavnom zbog nepotpunog predavanja razrezanog žita. Kri- vično postupak po prekršajima Uredbe o otkupu žitarica je bio brz, pa je do

⁷ Sednica Politbira Centralnog komiteta KPJ održana 4. marta 1947, B. Petranović, *Zapisnici sa sednica Politbira Centralnog komiteta KPJ (11. juni 1945 – 7. juli 1948)*, Beograd 1995, 190–191; Zapisnik sa sastanka CK KPS održanog 7. marta 1947, AS, ĐZ – Politbiro (bez broja) - 1; Izlaganje Petra Stambolića na Drugom plenumu CK KPJ održanom 28–30. januara 1949, B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić, *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, 140.

⁸ Sednica Politbira Centralnog komiteta KPJ održana 4. marta 1947, B. Petranović, *Zapisnici sa sednica Politbira Centralnog komiteta KPJ (11. juni 1945 – 7. juli 1948)*, 190–191.

⁹ I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 303. V. i Zapisnik sa sastanka sreskih i mesnih komiteta KPS iz Vojvodine održan dana 8. avgusta 1947, AV, 334–1043.

¹⁰ I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 303–304.

¹¹ Podaci o otkupu žita od 1. septembra 1947. godine, AJ, A CK SKJ, V, k-VII/8.

10. septembra 1947. u čitavoj Jugoslaviji kažnjeno 2.697 seljaka,¹² od čega čak 1.707 u Srbiji.¹³ Podaci o osuđenima su, međutim, skrivali pravo stanje. Hapšenja, često i bezrazložna, uzimala su do te mere maha da je do maja 1947, kroz zatvore u Srbiji, ne računajući Kosovo i Metohiju, prošlo ravno 10.082 lica, uglavnom seljaka iz Vojvodine.¹⁴ Masovna hapšenja navela su i Blagoja Neškovića, glavnog inspiratora brutalne otkupne kampanje, da konstatuje: „Mi ćemo skoro doći do granice kada neće biti više kulaka i bogatijih seljaka, a da nisu bili u apsu.“¹⁵

U partijskoj državi, kazne nisu bile iste za sve, pa su sankcije izrečene prema krupnijim posednicima bile teže, „i po vrsti i po trajanju“. Uz konfiskacije nepredatih viškova, svih žitarica i vršalica, izricane su i kazne oduzimanja nepokretne imovine. Represivne mere su najteže pogodile Vojvodinu u kojoj je kaznena politika prema „kulacima“ podrazumevala potpunu plenidbu nepokretnosti, dok je u ostalim delovima Srbije vladao nešto „blaži“ režim, pa su imućnija domaćinstva koja su se oglušila o otkupne obaveza ostajala bez dela svoje imovine.¹⁶ Pored totalnih ili delimičnih konfiskacija, vlasti su izricale i zatvorske kazne, najčešće u trajanju od 6 meseci do 2 godine, osim u slučajevima vojvođanskih seljaka koji su osuđivani i na po 5 godina zatočeništva.¹⁷ Rastuće nezadovoljstvo na selu i veliki broj uhapšenih naterali su vlasti na privremeno odstupanje. Na savetovanju sekretara sreskih i gradskih komiteta održanom 29. septembra 1947. srpsko partijsko rukovodstvo je odlučilo da se seljacima kojima je svo žito oduzeto, nešto mora i vratiti kako bi prehranili sebe i stoku, ali je u tu svrhu izdvojeno svega 2.700 vagona. Proizilazilo je tako da će, osim semena, vojvođanskim domaćinstvima biti vraćeno 70 kilograma žita po članu, a seljacima u ostatku Srbije 50.¹⁸ Retoriku je ublažio i Josip Broz Tito javno priznajući „da su napravljene brojne greške“, i da su se vlasti u mnogim slučajevima prema seljacima odnosile „sa grubošću i glupošću“.¹⁹ Upravo kao i 1946. godine,²⁰ proglašena je nova amnestija,²¹ od koje su bili izuzeti svi

¹² AJ, A CK SKJ, V, k-VII/7.

¹³ Pregled kazni u vezi otkupa žita 1947. godine, AJ, A CK SKJ, V, k-VII/6.

¹⁴ AJ, A CK SKJ, V, k-VII/6; V. i J. Popov, *Drama na vojvođanskom selu. Obavezan otkup poljoprivrednih proizvoda*, Novi Sad 2002, 397–402.

¹⁵ Završna reč druga Blagoja Neškovića na sastanku od 30. marta 1947, AV, 334–1043.

¹⁶ AJ, A CK SKJ, V, k-VII/7.

¹⁷ Pregled kazni u vezi otkupa žita 1947. godine, AJ, A CK SKJ, V, k-VII/6.

¹⁸ M. Đorđević, *Sedam levih godina*, Beograd 2000, 184–185.

¹⁹ Yugoslavia in 1947, R. Jarman, *Yugoslavia. Political Diaries 1918–1965*, t III, London 1997, 751.

²⁰ O amnestiji 1946. godine videti: Pretres izveštaja Zakonodavnog odbora o opštem pomilovanju krivaca iz uredaba o otkupu poljoprivrednih proizvoda na Osmoj sednici Veća naroda održanoj 15. jula 1946, *Prvo redovno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda Narodne skupštine FNRJ 15. maj – 20. juli 1946. Stenografske beleške*, Beograd 1946, 341–346.

oni koji su učinili krivična dela, ili pak organizovali otpore tokom otkupne kampanje.²²

Rezolucija Informbiroa, doneta 28. juna 1948, predstavljala je uvod u zaoštavanje partijske agrarne politike, ali i pojačavanje državne represije, kako na selu, tako i u čitavom društvu. Stoga se već u leto 1948. godine, pri vanrednom otkupu svinja od imućnijih domaćinstava,²³ nazirala politika koja će biti potpuno uobličena i definisana na Drugom plenumu CK KPJ održanom početkom 1949. godine. Demonstrirajući sopstvenu pravovernost i ideološku čistotu, partijski prvaci su se okrenuli forsiranju kolektivizacije i jačanju državnog sektora u poljoprivredi kao osnovnom instrumentu „socijalističkog preobražaja“, ali i sredstvu za „likvidaciju seoskih kapitalističkih elemenata“.²⁴ Kako je represivna agrarna politika iz godine u godinu, sa stabilizacijom političkih prilika, učvršćivanjem vlasti i jačanjem partijske (sve)moći, zaoštavana, Rezolucija Informbiroa predstavljala je samo podsticaj za nastavljanje već izabranog puta, ali i ohrabrenje za upotrebu prinude i brutalne sile radi ostvarivanja postavljenih ideoloških ciljeva.

Mada se na osnovu sovjetskog kolhoznog iskustva moglo naslutiti da će nasilno „uterivanje“ seljaka u zadruge dovesti do gubitka interesovanja za rad i dramatičnog pada poljoprivredne proizvodnje, državni vrh je, ignorišući realnost i probleme koji su se uveliko ispoljavali u prvim zadrugama u Vojvodini, osnovanim još 1946. godine, smatrao da će političkom agitacijom, ili pak prinudom, uspjeti da „ubedi“ zemljoradnike u neophodnost socijalističkog zadrugarstva, zaboravljajući da su čak i članovi partije otvoreno istupali protiv kolektivnih gazdinstava. Iako je zakon propisivao da se u zadruge može stupiti samo na dobrovoljnoj osnovi, lokalni partijski funkcioneri, uživajući, uprkos deklarativnim insistiranjima na zakonitosti, prećutnu podršku državnog vrha, nisu birali sredstva kako bi seljake naterali da svoje posede kolektivizuju. Ekonomski pritisci, upućivanja na prinudni rad, noćna saslušanja i batinanja bile su najčešće „agitacione“ metode osionih čelnika narodnih odbora. Iako su novčane kazne zbog kašnjenja u izvršavanju „obaveza“ predstavljale svakodnevicu seljaka, jedan od najbrutalnijih primera ekonomskog pritiska zabeležen je ipak u Pančevačkom srezu. Naime, mesne vlasti su jednom zemljoradniku naložile da u roku od

²¹ Jugoslavia in 1947, R. Jarman, *Yugoslavia. Political Diaries 1918–1965*, t III, 751.

²² V. Gudac-Dodić, *Agrarna politika FNRJ i seljaštvo u Srbiji 1949–1953*, Beograd 1999, 70.

²³ Godišnji izveštaj Ministarstva trgovine i snabdevanja Narodne republike Srbije za 1948. godinu, AJ, 163 6.

²⁴ Referat Edvarda Kardelja „O politici KPJ na selu“ podnet na Drugom plenumu KPJ održanom 28–30. januara 1949, B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić, *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, 25.

2 sata isplati 24.000 dinara na ime poreza, a pošto on to nije mogao učiniti, zaplenjen mu je deo inventara i po simboličnoj ceni prodat radnoj zadrugi.²⁵ Ipak, srpski zemljoradnici su se trudili da po svaku cenu sačuvaju svoju privrednu samostalnost, pa su otpori kolektivizaciji, i pored represivnih mera, bili veliki.²⁶ Dešavalo se, naročito u užoj Srbiji, da i same mesne partijske organizacije blokiraju stvaranje zadruga, iščekujući njihovu skorouprospost.²⁷

Uporedo sa nasilnom kolektivizacijom, tokom 1949. godine zaoštravana je i otkupna politika, pa je veliki broj domaćinstava, posebno onih imućnijih u Vojvodini i severnoj Srbiji, morao kupovati žitarice kako bi predao zahtevane količine. Već sama uredba je povećala obaveze seljaka, pa se procenat viškova koje je trebalo predati sa prosečnih 50%, koliko je iznosio u 1948. godini, uvećao čak na 80%. Plansku komisiju nije previše zabrinjavala činjenica da se površina zasejanih oranica iz godine u godinu smanjivala, pa je, ignorišući realnost, planirala otkup količina koje, čak i doslednom primenom već dovoljno stroge Uredbe, nikako nisu mogle biti isporučene. O nerealnosti prvobitnih zaduženja svedočila je i činjenica da su Srbiji krajem jula smanjene predviđene količine koje je trebalo prikupiti otkupom za 10.000 vagona, ali se i ovako „umanjen“ plan, po rečima Jovana Veselinova, mogao izvršiti samo uz „najveće teškoće“. Kako bi se ispoštovala savezna direktiva, a zemljoradnici naterali da predaju zaduženo žito, srpske republičke vlasti su svesno ugrožavale egzistenciju seoskog življa. Vršene su proizvoljne, netačne i samovoljne procene prinosa koje su čak za trećinu bile veće od očekivanog roda. Štaviše, Pokrajinski komitet javno je priznavao da se u Vojvodini prema proceni prinosa nije moglo otkupiti dovoljno žita, tako da je razrez podignut kako bi plan bio ostvaren. Ambari su čišćeni do poslednjeg zrna, pa je i Jovan Veselinov isticao kako su zemljoradnici samo u Vojvodini „u ishrani i semenu“ oštećeni za 6.000 vagona, dok su debele svinje u čitavoj Srbiji „otimane gde god su se našle“. Brutalni nasrtaji na seljačku imovinu i ugrožavanje egzistencije čitavih porodica izazivali su lavinu nezadovoljstva, pa se samo u 10 srezova beogradske oblasti do oktobra 1949. žalilo 23.000 seljaka. Žalbe su masovno odbacivane, bez bilo kakve provere navoda, „zato što su rukovodioci znali“ da je veliki broj podnesaka „umesan“. Umesto samovoljnih organa, pred sudom su završavali

²⁵ I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 322–326.

²⁶ Zapisnik sa sastanka oblasnog poverenstva KPS Niške oblasti od 12. maja 1949, AJ, 507, XV–VI / 1; Godišnji izveštaj Sreskog komiteta KPS za Ub za 1949. godinu, AS, Đ4-1; Izveštaj po pitanju zadrugarstva, AJ, A CK SKJ, XV, 5–1/1; Godišnji izveštaj Pokrajinskog komiteta KPS za Vojvodinu (1949. godina), AV, 334–1042.

²⁷ Zapisnik sa proširenog plenuma CK KPS beogradske oblasti održanog na dan 4. maja 1951, AS, Đ4–25.

oni advokati koji su pomagali većem broju seljaka u sastavljanju tužbi. O stepenu samovolje i bezakonja svedočila je i činjenica da je narodni odbor u Staroj Pazovi odlučio da kazni sve one koji se budu žalili na procenu roda kukuruza. Paradoksalno, mesne vlasti su ovakvo postupanje do te mere smatrali opravdanim i nespornim da su donesenu odluku unele čak i u zapisnik!²⁸

Kako bi se milom ili silom prikupile planirane količine, u vojvođanskim selima su formirani zatvori mesnih narodnih odbora u koje su seljaci „zatvarani, tučeni, a često i sadistički mučeni“. Maltretiranja i zlostavljanja, čiji su inspiratori i organizatori bili „i neki članovi sreskih komiteta“, karakterisala je nepojmljiva surovost. Seljaci su vezivani za šljive, terani da stoje u hladnoj vodi, primoravani da borave u prostorijama punim dima, tučeni,²⁹ masovno hapšeni,³⁰ izgladnjivani,³¹ zastrašivani pištoljem,³² pljuvani,³³ izvođeni na lažna streljanja,³⁴ napadani u vlastitim kućama, ometani u snu,³⁵ a nikakvog obzira nije bilo ni prema ženama, starcima³⁶ ali ni trudnicama.³⁷

Kazne za neizvršavanje otkupa bile su drakonske, budući je kaznena politika pre svega trebalo da zastraši one koji su razmišljali da se ogluše o državna potraživanja. Tokom 1949. godine u Srbiji je kažnjen ukupno 3.971 seljak, uglavnom lišenjem slobode i lišenjem slobode sa prinudnim radom, mahom u trajanju preko tri godine, što je bilo znatno strože nego u ostalim republikama, izuzimajući Hrvatsku. U gotovo polovini slučajeva, presude su podrazumevale i konfiskacije, delimične ili totalne, u zavisnosti od imovinskog stanja „neposlušnog“ domaćinstva.³⁸ U Pančevačkom srezu seljačka

²⁸ I. Dobrivojević, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*, 329–333.

²⁹ Pov. 12/49, AV, 334–294; Izveštaj o proradi pisma PK Sreskog komiteta Odžaci od 5. januara 1950, isto; Izveštaj Sreskog komiteta KPS iz Bačke Topole o proradi pisma PK od 9. januara 1950; AV, 334–294; Izveštaj Sreskog komiteta KPS Senta od 6. januara 1950, AV, 334–294; Referat Dobrivoja Vidića. Stenografski zapisnik partijskog savetovanja održanog 22. aprila 1949. u maloj sali Doma kulture u Novom Sadu. AV, 334–1043.

³⁰ Godišnji izveštaj Sreskog komiteta KPS za Ub za 1949. godinu, AS, Đ4-1.

³¹ Nezakonito lišavanje slobode, maltretiranje i druge nezakonitosti počinjene od strane SNO-a, MNO-a i GNO-a i službenika narodnih odbora prema građanima – podaci Javnog tužilaštva, AS, Đ4-1.

³² Izveštaj Mesnog komiteta KPS Subotice o proradi pisma PK od 5. januara 1950, AV, 334–294; Izveštaj o proradi pisma PK Sreskog komiteta u Alibunaru od 5. januara 1950, AV, 334–294.

³³ Izveštaj Sreskog komiteta Ruma o proradi pisma PK od 14. januara 1950, AV, 334–294.

³⁴ Izveštaj o proradi pisma iz Mesnog komiteta Novi Sad od 12. januara 1950, AV, 334–294.

³⁵ Nezavedeno od 21. novembra 1949, AJ, 19-169-1665.

³⁶ Strogo pov. 9/50 od 28. februara 1950, AS, Đ 5-43.

³⁷ Nezavedeno od 21. novembra 1949, AJ, 19-169-1665.

³⁸ Statistički podaci o krivičnim delima protiv otkupa, AJ, 163-54.

imovina je konfiskovana mimo suda i zakona, na osnovu samovoljnih odluka partijskog komiteta, pre svega u cilju „raskulačivanja“ domaćinstava.³⁹ Čak i one lokalne vlasti sklone formalnom poštovanju zakona, grubo su se mešale u sudski postupak ne prezajući od davanja instrukcija kakvu i koliku kaznu treba dosuditi.⁴⁰ Štaviše, zastrašivanjima su bili skloni i pojedini javni tužioci, preteći podređenima da će u slučaju otezanja sa konfiskacijama biti i sami pozvani na krivičnu odgovornost.⁴¹ Međutim, i pored izuzetno stroge kaznene politike, vlasti su deo privedenih morale osloboditi, bez pozivanja na odgovornost. U atmosferi u kojoj je nasilje postajala glavna i jedina metoda socijalističke transformacije sela, ovakva praksa zabrinjavala je partijske organizacije na selu koje su se vajakale: „Kako će onda ići ubuduće sa otkupom kad Javno tužništvo pušta uhapšene“.⁴²

Zastrašivanja, maltretiranja, neprestani nasrtaji na imovinu seljaka i nasilna kolektivizacija omogućili su formalnu, ali ne i suštinsku „pobedu“ socijalizma na selu. Pokazalo se da zemljoradnici, prinuđeni da stupe u radne zadruge, nisu imali ni volje ni interesa da brinu o kolektivnom imanju koje nisu smatrali svojim, pa su umesto na zajedničkoj zemlji radili na okućnici.⁴³ Zadružna imovina je razvlačena,⁴⁴ mehanizacija upropašćavana,⁴⁵ a na rad je izlazilo sve manje zadrugara. U takvim uslovima, čak ni velika državna pomoć i olakšice, smanjenje poreza i manja opterećenja otkupnim obavezama nisu mogla unaprediti proizvodnju, niti promeniti odnos prema brigadnom radu. Izgovarajući se nedostatkom mehanizacije, državni vrh je odlučio da u 1950. godini uspori tempo osnivanja novih kolektivnih gazdinstava.⁴⁶ Delimičan, ali ne i dovoljan napor za smirivanje prilika na selu predstavljala je i nova Uredba o otkupu žitarica, kojom su

³⁹ Zapisnik sa savetovanja Sreskog komiteta KPS Pančevo od 11. oktobra 1949, IAP, 319-66.

⁴⁰ A. Ranković, „O daljem jačanju pravosuđa i zakonitosti“. Referat podnet na IV plenumu CK KPJ održanom 3. i 4. juna 1951, B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić, *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, 526; Izlaganje Petra Stambolića. Stenografske beleške sa Plenuma CK KP Srbije održanog 27. juna 1951, AS, Đ2-2-2.

⁴¹ A. Ranković, „O daljem jačanju pravosuđa i zakonitosti“. Referat podnet na IV plenumu CK KPJ održanom 3. i 4. juna 1951, B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić, *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, 526.

⁴² Rad osnovnih partijskih organizacija sreza požarevačkog, AS, Đ 4-30.

⁴³ Nezavedeno, bez datuma, iz 1950, AS, Đ2-15-3.

⁴⁴ Problemi seljačkih radnih zadruga, AJ, A CK SKJ, XV, 1/108; Izlaganje Jovana Veselinova na III plenumu CK KPS održanom 28. januara 1950, AS, Đ2-2-2; Izveštaj sa sastanka SK, IAP, 319-138.

⁴⁵ Nezavedeno, bez datuma, iz 1950, AS, Đ2-15-3; Problemi zadrugarstva, AS, Đ2-15-3.

⁴⁶ Zapisnik sa sednice Privrednog saveta vlade FNRJ sa Ministarstvom poljoprivrede održane 18. novembra 1949, B. Lekić, M. Zečević, *Privredna politika vlade FNRJ. Zapisnici Privrednog saveta vlade FNRJ 1944–1953*, t. II, Beograd 1995, 665.

ukinute procene prinosa, zemljište podeljeno na kategorije i data skala za određivanje viškova na osnovu jugoslovenskog proseka, čime je obavezan otkup smanjen za 10–15%.⁴⁷ Međutim, usled slabe žetve, otkupne količine razrezane u 1950. godini su prevazilazile mogućnosti osiromašenih seljačkih domaćinstva.⁴⁸ Ponavljale su se tako slike viđene prethodnih godina – poverenici mesnih odbora, baš kao ni zadrugari, ni sami nisu predavali tražene količine,⁴⁹ ambari su čišćeni do poslednjeg zrna, zatvori su bili puni, a sudovi opterećeni predmetima po otkupnim krivicama.⁵⁰

Spoljnopolitička preorijentacija, delimično napuštanje krutog, centralizovanog upravljanja privredom, postepeno ukidanje distributivnog modela snabdevanja i puštanje dela artikala u slobodnu prodaju, kao i simbolična, ali ipak primetna i značajna demokratizacija prilika u društvu, morali su uticati i na partijsku agrarnu politiku. Tako je već marta 1951. odlučeno da se otkup svede na minimum,⁵¹ da bi u maju i zvanično bio ukinut otkup mesa, mršavih svinja, krompira, pasulja, pirinča, sočiva i stočne hrane.⁵² Štaviše, doneta je i neka vrsta načelne odluka o potpunom ukidanju otkupa u 1952. godine, budući da je i partijskim čelnicima postalo jasno kako je ovaj vid prikupljanja „viškova“ počeo ozbiljno da ugrožava poljoprivrednu proizvodnju.⁵³ Ipak, uprkos izvesnom popuštanju, vlasti nisu bile voljne da udovolje molbama seljaka i dopuste izlazak iz zadruge. Mada je i sam Kidrič govorio da lično nije siguran „koliko se seljaku isplati da bude u zadruci“,⁵⁴ oficijelan stav partijskog vrha je bio jasan – trebalo je svim sredstvima zaustaviti raspadanje zadruga, pa se u akciju „spasavanja“ kolektivnih gazdinstava uključila i UDBA.⁵⁵ Kako represivne mere nisu davale očekivane rezultate, tokom 1952. godine počelo se diskutovati o „smanjenju fronta radnih zadruga“. Predsedništvo vlade Srbije je stoga odlučilo da se kolektivna gazdinstva očuvaju samo u Vojvodini i onim selima Srbije i Kosova u kojima je zadružni pokret prevagnuo, dok je sve ostale trebalo

⁴⁷ Zapisnik sa sednice Privrednog saveta vlade FNRJ održane 7. aprila 1950, B. Lekić, M. Zečević, *n. d.*, t. III, 221.

⁴⁸ Godišnji izveštaj Pokrajinskog komiteta KPS za Vojvodinu (1950. godina), AV, 334-1042.

⁴⁹ Godišnji izveštaj Pokrajinskog komiteta KPS za Vojvodinu (1950. godina), AV, 334-1041.

⁵⁰ Informacija o otkupu belih žita, AJ, A CK SKJ, V, k-VII/13.

⁵¹ Zapisnik sa sastanka kod predsednika Privrednog saveta vlade FNRJ po pitanju poljoprivrede održanog 23. marta 1951, B. Lekić, M. Zečević, *n. d.*, t. IV, 30.

⁵² M. Pavlović, *Srpsko selo 1945–1952. Otkup*, 206.

⁵³ Zapisnik sa sastanka kod predsednika Privrednog saveta vlade FNRJ po pitanjima metodologije planiranja održanog 23. maja 1951, B. Lekić, M. Zečević, *n. d.*, t. IV, 190.

⁵⁴ Zapisnik sa sednice Privrednog saveta vlade FNRJ održane 3. juna 1951, B. Lekić, M. Zečević, *n. d.*, t. IV, 214.

⁵⁵ Problemi zadrugarstva, AS, Đ2-15-3.

reorganizovati i pretvoriti u zadruge opšteg tipa.⁵⁶ Nedugo zatim, 30. marta 1953, na dan Titovog povratka iz Engleske,⁵⁷ Savezno veće je donelo Uredbu o imovinskim odnosima i reorganizaciji radnih zadruga kojom su seljaci dobili pravo da napuste kolektivna gazdinstva.⁵⁸ Ipak, raspuštanje najvećeg broja zadruga nije značilo potpuno napuštanje stare agrarne politike, budući da su imućniji seljani i dalje prepoznavani kao glavni neprijatelji socijalizma na selu. Stoga je maja 1953. donet Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu kojim je seljacima ostavljeno 10 do 15 ha obradive zemlje, dok su oduzete oranice podeljene poljoprivrednim dobrima i preostalim zadrugama.⁵⁹

ZAPISNIK⁶⁰

Sa sastanka sreskog komiteta KPS Pančevo, od 11. 10. 1949 godine na kome su prisutni: drug Stevan Doronjski,⁶¹ org. sekretar PK,⁶² delegat PK – M. Vukmirović, članovi Sreskog komiteta KP Pančevo: J. Šakić, D. Romić, D. Rakidžić, M. Balatić, M. Batanjski i I. Nemet, drugovi B. Milošević, javni tužilac, M. Bugarin, predsednik Sreskog suda, Z. Čobanin, opunomoćenik UDBE⁶³ za srez i grad Pančevo i drug iz unutrašnjeg odseka koji zamenjuje šefa odseka.

Dnevni red: Otkup belih žita⁶⁴

⁵⁶ Neka aktuelna pitanja SRZ i zadrughnih saveza, AJ, A CK SKJ, XV, 1/159.

⁵⁷ D. Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988, 502.

⁵⁸ *Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji radnih zadruga*, Službeni list FNRJ, 30. mart 1953.

⁵⁹ *Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama*, Službeni list FNRJ, 27. maj 1953.

⁶⁰ Arhiv Pančevo, 319–66. Dokument nije datovan, ali se iz teksta može sa sigurnošću reći da je nastao u oktobru 1949.

⁶¹ Stevan Doronjski (1919–1981), partijski funkcioner. Tokom 1945–1948. bio je organizacioni sekretar Centralnog komiteta SKOJ-a, da bi od 1949. do 1951. obavljao dužnost organizacionog sekretara Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.

⁶² Pokrajinski komitet.

⁶³ Uprava državne bezbednosti. Formirana je 1946. godine kada je OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda) podeljena na civilni i vojni odsek.

⁶⁴ Obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda uveden je polovinom 1945. godine kao zamena za rekvizicije kojima su do tada prikupljane namirnice za ishranu stanovništva i vojske. Seljaci su, prema uredbama o obaveznom otkupu, bili prinuđeni da svoje proizvode ustupaju državi po nereálnim, administrativno određenim cenama, a neispunjavaње otkupnih obaveza i eventualni otpor vlastima su sankcionisani. Seljačka domaćinstva su, prema veličini poseda, razvrstana u 7 kategorija, pri čemu su siromašni seljaci, sa posedom do dva hektara, u početku bili oslobođeni otkupa. Imućnija „kulačka” domaćinstva su, iz političkih razloga, bila previše opterećena, pa se dešavalo da, usled prevelikih razreza, seljaci moraju da kupuju poljoprivredne proizvode ne bi li ih predali vlastima. O ovome više: I. Dobrivoje-

1. Drug S. Doronjski iznosi da je otkup belih žita nezavršen u nekoliko srezova, a kad se analiziraju ti srezovi, onda se vidi da otkup izostaje ne u svim selima, već samo da se odnosi na dva ili tri sela koja su ostala sa neotkupljenim količinama većih razmera. U Pančevačkom srezu to su 4–5 sela kao: Uzdin, Kovačica, Padina, Sefkerin gde treba, da bi se otkup dovršio i okončao, preduzeti izvanredne i štre⁶⁵ mere. Te izvanredne i oštre mere su u tome što pametno i brzo treba konfiskovati desetak domaćinstava najgorih po svemu, a te konfiskacije izvršiti tako da domaćinstva koja se konfiskuju ovom merom raskulače.⁶⁶ Sprovedenje ovog najnovijeg i oštrog kursa treba da bude ovako:

– Ekipa, određena od Sreskog komiteta za sprovođenje konfiskacija i otkupa, dolazi u selo već u toku današnjeg dana, tj. 11. 10, rukovodioc ekipe razgovara sa MK⁶⁷ i biroom osnovne partijske organizacije, koji treba proširiti sa grupom aktivista partijaca i zajedno sa njima odabrati najgora domaćinstva, prema kojima treba primeniti vanredne mere. Ta domaćinstva treba da se odabiraju tako da se uzme u obzir koliko još duguju žita, kako se drže politički, a šta predstavljaju među ostalim seljacima, s kim su pove-

vić, *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955*; M. Pavlović, *Srpsko selo 1945–1952. Otkup*, Beograd 1997; B. Gudac-Dodić, *Agrarna politika FNRJ i seljaštvo u Srbiji 1949–1953*, Beograd 1999.

⁶⁵ Greška u kucanju, treba da piše oštre. Prema nepotpunim podacima u Srbiji je 15. novembra 1949. kažnjeno 1.517 zemljoradnika, od toga u Vojvodini 1.039; Sprovođenje partijske linije na selu, A JBT, KMJ, II-5-a-1/19. Jovan Veselinom je u referatu na III plenumu CK KP Srbije izneo podatak da je konfiskovano preko 1.549 domaćinstava kulačkih i kažnjeno prisilnim radom 3.818 špekulanata; Izlaganje Jovana Veselinova na III plenumu CK KPS održanom 28. januara 1950, AS, Đ2-2-2. Imovina prikupljena konfiskacijama obično je predavana po simboličnim cenama seljačkim radnim zadrugama, Mesečni izveštaj za decembar 1949, IAP, 319–138. V. i Javno tužilaštvo FNRJ. Bilten broj 3, AJ, 19-169-1666; Strogo pov. 3/50 od 27. januara 1950, AS, Đ4-4; Nezavedeno, bez datuma (decembar 1949), AJ, 19-169-1665, Izlaganje Jovana Veselinova na Trećem plenumu održanom 29. i 30. decembra 1949, B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić, *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, 423. Ipak, čak ni uz primenu brutalne represije, razrezane količine žita nisu mogle biti prikupljene. U godišnjem izveštaju vojvođanskih vlasti je stoga konstatovano: „Analiza svih kažnjavanja pokazuje da je efekat tih kazni imao značaja za opšte izvršenje plana otkupa, ali da od samih kažnjenih u većini slučajeva ne dobijamo dugovane žitarice“; Godišnji izveštaj Pokrajinskog komiteta KPS za Vojvodinu (1950. godina), AV, 334-1042.

⁶⁶ Kulak je ruska reč i označava pesnicu. Kulaci su smatrani „glavnim klasnim neprijateljima“ i protivnicima socijalističkog preobražaja sela. Iako su vlasti redovno isticale bogatstvo kulaka, činjenica je da su u ovu grupu ubrajani tek nešto imućniji seljaci, sa pose- dom od oko 10 hektara. Štaviše, za svrstavanje u kategoriju kulaka vlasti su, pored veličine zemljišnog poseda, vodile računa o političkim shvatanjima seljaka i o tome da li zemlju obra- đuju samostalno ili uz pomoć nadničara. Isticano je tako da je „kulak“ svaki „neprijatelj soci- jalizma“ na selu, „makar nemoao ni parčeta zemlje“. – Govor delegaciji seljačkih radnih zadruga Makedonije održan 3. avgusta 1949. godine, J. Broz Tito, *Govori i članci*, t. IV, Zagreb 1959, 255–256.

⁶⁷ Mesnim komitetom.

zani itd. Ovde treba biti pažljiv da se ne izaberu oni ljudi koji imaju sinove u JA ili su dužni još 2–3 metra i uopšte gde se jasno vidi da sa njihovim primerom efekat konfiskacije opada. Svakako, treba odabrati veći broj takvih domaćinstava iz V, VI i VII kategorije,⁶⁸ nego što mislim da konfiskujemo. Od tih domaćinstava koja dolaze u obzir za konfiskovanje, konačno odrediti one koje treba konfiskovati, kao i onu grupu koja će se konfiskovati totalno, tj. koja će ostati bez kuća.⁶⁹ Kad se sve to učini, onda preći na organizaciju pozivanja.

– Pozivanje treba organizovati ili za danas uveče ili sutra ujutru, a svakom od ovih reći tačan rok, do kog žito treba da iznese. Podvući im da je bilo već razgovora i rokova i da ovo sad predstavlja konačni razgovor. Rokovi ne treba da budu dugi, niti suviše kratki, otprilike do 4 sata sutra popodne treba da se javi da su se razdužili. Skrenuti im pažnju da se ne šale da se odboru ne jave u određeno vreme, jer će onaj koji se ne bude javio biti proglašen za odmetnika. I prilikom prvobitnog pozivanja, radi postavljanja rokova, i prilikom odazivanja za određeni rok, ako nije domaćin kod kuće, uzeti najstarijeg u domaćinstvu za njim, a kao ni taj neće da se odazove, privesti ga u odbor milicijom. Posle određenog roka, ukoliko se ne razduže, određenu grupu najgorih treba uputiti kamionom još isto veče za Pančevo, s tim što će posebno lice odneti za Pančevo i sav materijal i podatke o uhapšenima.

– U prvom vremenu između pozivanja i odazivanja do roka, lice iz ekipe, iz suda, treba da se zaduži i da organizuje prikupljanje svih podataka o posedu i uopšte o imovini onih koji će se hapsiti. Takođe u toku dana načiniti ekipe za izvršenje konfiskacije, za naredni dan. Konačno određivanje ekipa izvršiti na partijskom sastanku.

– 12. 10. uveče održati partijski sastanak na kome će rukovodioci ekipa izneti liniju Partije po otkupu i ovaj najnoviji kurs i pooštravanje mera.

– 13. 10. Treba da se izvrši suđenje čitavoj grupi, a telefonski izvestiti rukovodioca ekipe iz sela, kako bi on mogao da vrši konfiskacije. U toku dana putem ekipa obezbediti konfiskaciju, odnosno sekvestriranje, tako da svaka ekipa bude zadužena po dve kuće, da se obezbede lica koja primaju, da se detaljno popišu stvari, procenjene objektivno, obezbediti sprovođenje celog posla u redu, bez razvlačenja.

⁶⁸ Krajem aprila 1946. Savezna vlada je donela novu Uredbu o otkupu žitarica kojom je propisano razvrstavanje svih seoskih domaćinstava prema ekonomskoj snazi na sedam kategorija i progresivno uzimanje procenjenih viškova, preostalih posle podmirivanja seljačkih potreba. – *Uredba o otkupu žitarica u ekonomskoj 1946–1947. godini*, Službeni list FNRJ, 30. april 1946.

⁶⁹ Totalne konfiskacije su vršene samo u Vojvodini.

– To isto veče kad se bude sprovodila konfiskacija, sazvati konferenciju NF⁷⁰ i na toj konferenciji konkretno i jasno da govori rukovodilac ekipe o merama koje su preduzete, zašto se vrši otkup i o svemu: ko nam daje otpor, zašto ga daje, čvrstina i doslednost vlasti – u tom smislu, s tim što će se obezbediti diskusija posle toga, tako da ta konferencija ima najveći mogući efekat na sve nerazdužene. Zato je potrebno da se organizuje pozivanje na konferenciju kako razduženih, tako i nerazduženih. Strogo voditi računa da konferencija ne promaši svoj cilj, da ne pređe u prepirke, sitnice i odugovlačenje.

– Posle konferencije organizovati pozivanje nerazduženih iz ostalih kategorija i načiniti nalet da se ova mera iskoristi utoliko što će se odmah omogućiti da se što pre razdužuju, da se što pre prozivaju, da se razdužuju do kraja.

– Kad se sredi pitanje prijema konfiskovane imovine od državnih organa, tj izvrši obezbeđenje i rad na sabiranju letine, kao i kad se vidi da je načinjen prodor i otkup protekao kako valja, cela ekipa prelazi u drugo selo.

– Prilikom konfiskacije voditi računa šta se ostavlja ovim domaćinstvima koja se konfiskuju sasvim, tj. koja se iseljavaju iz kuća. Tu ostaviti najviše do dva jutra zemlje, posteljine i kuhinjske stvari za potrebe tog domaćinstva i hranu za 4 meseca, a kod ostalih konfiskacija je razlika utoliko, što se ostavlja kuća i stvari za ličnu upotrebu iz kuće.

– Za sprovođenje konfiskacije treba obezbediti da se sudu pošalju stari parcelni brojevi kuća, zatim sve ostalo za tehničko izvođenje konfiskacije, ekipa, kola i ostalo. Što se tiče letine, nju treba sabirati i predati državi, a onim licima koja rade u berbi, platiti u novcu njihov rad.

– U nedelju treba održati prošireni sastanak NF-a gde će da se iznese o otkupu jasno kakav je stav u jednom solidnom napisanom referatu, kako bi se taj stav preneo na sva sela i brže dopro do onih delimičnjaka koji se nisu razdužili. Sastanak NF-a treba da bude uz šire učešće ljudi iz sela.

– Sreski komitet je prodiskutovao kako da organizuje ove mere i u kojim selima i odlučio sledeće:

1. Da se organizuju dve ekipe i da počne sa sprovođenjem mera u Uzdinu i u Kovačići. Rukovodioc prve ekipe je drug Jova Šakić, a sa njim da pođu Borna iz tužioštva, opunomoćenik UDBe, drug iz Sreskog suda, Rale-

⁷⁰ Narodni front, masovna organizacija koja je nastala u periodu 1944 – avgust 1945. Narodni front nije imao obeležja klasične političke partije, ali je bio politički i ideološki veoma angažovan. U njegovom sastavu su bili Antifašistički front žena, Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije i Jedinštveni sindikat radnika i nameštenika Jugoslavije. Branko Petranović navodi da je Narodni front polovinom 1947. godine imao oko 7 miliona članova. – B. Petranović, *Zapisnici sa sednica Politbiroa CK KPJ (11. juni 1945 – 7. juli 1948)*, Beograd 1995, 577; V. B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, t. III, Beograd 1988, 48–52.

tić Milan, da se obezbedi da pristigne milicija iz Barande i Uzdina, za šta se zadužuje drug iz Unutrašnjeg odseka. U drugu ekipu se određuju drugovi iz SK: Radoslav Rakidžić i Mirko Batanjski, javni tužilac, iz SNO Njamculj Ranko i iz UDBE drug Mića, a takođe treba da se obezbedi da sa njima pođe i izvestan broj drugova komunista iz grada da im pomogne u sprovođenju u Kovačici. Ekipa iz Uzdina će kasnije da provodi te mere u Sefkerinu, a ekipa iz Kovačice u Padini. Iz Padine će otići u Sakule, a prva ekipa iz Sefkerina u Opovo.

2. Određuje se orijentaciono koliko još u kom selu treba izvršiti konfiskacija i to:

U Uzdinu 25, sa 5 konfiskacija gde se sele iz kuća

U Kovačici 15, sa 3 posebne konfiskacije

U Sefkerinu 16, sa tri konfiskacije

U Padini 5 konfiskacija sa jednom posebnom

U Sakulama 2 konfiskacije

U Omaljici 1 konfiskacija

U Opovu 5 konfiskacija

Paziti dobro prilikom odabiranja ljudi kako se ne bi, da bi se ovaj broj ispunio, učinile greške, što znači da se ne mora kruto držati određenog broja, ni u povećanju, ni u smanjenju, kod povećanja konsultovati se sa drugom iz PK.

3. U centru da ostane Desa Romić, da načini plan konferencije po ovom pitanju za druga sela, a za koje konferencije da se odrede članovi Komiteta.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Za SK KPS Pančevo